

Original Article

Assessing the Status of Animal Rights Components in Elementary School Textbooks

Sahar Abbasi¹, Behboud Yarigholi^{2*}, Masoumeh Abbasi Chobtarash³

1. Ph.D. Student, Department of Educational Sciences, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

2. Associate Professor, Department of Education, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran. (Corresponding Author) Email: behboudyarigholi@yahoo.com

3. Ph.D. Student, Department of Educational Sciences, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Received: 5 Mar 2019 Accepted: 7 Aug 2019

Abstract

Background and Aim: One of the topics to be considered in students' curriculum is respect for the rights of other humans and animals. This study aimed to assess the status of animal rights components in elementary school textbooks.

Materials and Methods: In this qualitative study, the statistical population consisted of textbooks of experimental sciences, social studies and heavenly gifts, third to sixth grade of elementary school in the academic year 2018-19. The data collection tool was a checklist that was based on 7 components of animal rights. The unit of analysis was the page (text, questions, exercises, and pictures). For analyzing the components, distributive frequency and the Shannon entropy index were used.

Findings: The animal rights components included how to treat animals; to take care of animals; to reproduce and nurture animals and the position of animals in human life have not been paid sufficient attention, and their distribution has not been in a balanced and same manner. The component of "familiarity with animals and their status" had the highest frequency and the component of how to treat animals had the least frequency. Also, in terms of importance, the component of familiarity with animals and their position had the highest importance factor in social studies books and the component of taking care of animals had the least importance factor.

Conclusion: The findings show that the components of animal rights have not been adequately distributed and balanced in elementary school textbooks. Utilization of the results in the review of these textbooks is highly recommended.

Keywords: Animal Rights; Textbook; Elementary School

Please cite this article as: Abbasi S, Yarigholi B, Abbasi Chobtarash M. Assessing the Status of Animal Rights Components in Elementary School Textbooks. *Bioethics Journal* 2019; 9(33): 65-76.

جایگاه مؤلفه‌های حقوق حیوانات در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

سحر عباسی^۱، بهبود یاری‌قلی^{۲*}، معصومه عباسی چوبتراش^۳

۱. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

۲. دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران. (نویسنده مسؤول) Email: behboudyarigholi@yahoo.com

۳. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۴ پذیرش: ۱۳۹۸/۵/۱۶

چکیده

زمینه و هدف: یکی از مباحثی که باید در برنامه درسی دانش‌آموزان مد نظر قرار گیرد، رعایت حقوق انسان‌های دیگر و حیوانات است. مطالعه حاضر با هدف ارزیابی وضعیت مؤلفه‌های حقوق حیوانات در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی انجام شده است.

مواد و روش‌ها: در این مطالعه کیفی، جامعه آماری را کتاب‌های درسی علوم، مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی، پایه‌های سوم تا ششم مقطع ابتدایی سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ تشکیل داده‌اند. ابزار گردآوری داده‌ها چک‌لیست تهیه‌شده بر اساس ۷ مؤلفه حقوق حیوانات است. واحد تحلیل در این پژوهش صفحه (متن، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصاویر) است. برای تجزیه و تحلیل مؤلفه‌ها از شاخص فروانی و روش آنتروپی شانون استفاده شد.

یافته‌ها: توجه به مؤلفه‌های حقوق حیوانات (رفتار با حیوانات؛ رسیدگی و مراقبت از حیوانات؛ تولید و پرورش حیوانات؛ جایگاه حیوانات در زندگی بشر) به اندازه کافی، و پراکندگی آن‌ها در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی آموزش و پرورش به صورت متوازن و یکسان صورت نگرفته است. مؤلفه «آشنایی با حیوانات و جایگاه آن‌ها» بیشترین فراوانی در کتاب مطالعات اجتماعی و مؤلفه رفتار با حیوانات کم‌ترین فراوانی را داشتند.

نتیجه‌گیری: یافته‌ها نشان داد که به مؤلفه‌های حقوق حیوانات و پراکندگی آن‌ها در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی به طور کافی و متوازن توجه نشده است. بنابراین استفاده از نتایج مطالعه در بازنگری کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی توصیه می‌شود.

واژگان کلیدی: حقوق حیوانات؛ کتاب درسی؛ مقطع ابتدایی

مقدمه

برنامه درسی معادل واژه «Curriculum» از ریشه لاتین «Race Course» و به معنای میدان مسابقه یا فاصله و راهی که باید طی شود تا افراد به هدف مورد نظر دست یابند، گرفته شده است. در کتاب اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی، مفهوم میدان مسابقه و به عبارتی رقابت در بین دانش‌آموزان در نظام آموزشی بار معنایی خاصی دارد، به گونه‌ای که مدارس رقابت را شبیه به یک میدان مسابقه برای دانش‌آموزان تدارک می‌بینند، لذا دانش‌آموزان باید مجموعه‌ای از مواد، موضوعات و محتوای آموزشی را به شکل یکسان و استاندارد فرا گیرند، به طوری که برای دستیابی به خط پایان این مسابقه و دریافت گواهی‌نامه قبولی در یک حالت رقابت با یکدیگر قرار گیرند (۱).

برنامه درسی مجموعه وسیعی از شیوه‌های تفکر درباره تجربیات بشر است و آنچه در این فرآیند مهم است، فرآیند تفکر است (۲). برنامه درسی مجموعه‌ای از تجارب یادگیری، شامل تجارب یادگیری برنامه‌ریزی‌شده و تجارب یادگیری دانش‌آموزان است. رونالد دال (Dale Ronald) برنامه درسی را «تمام تجربیاتی که تحت راهنمایی مدرسه به دانش‌آموزان ارائه می‌شود»، بیان می‌کند. کزول (Caswell) و کمبل (Campbell) آن را «ترکیبی از تجربیاتی که کودکان تحت راهنمایی معلمان به دست می‌آورند» (۱) و سیلور (Saylor) و الکساندر (Alexander) نیز «طرحی برای تدارک مجموعه‌ای از فرصت‌های یادگیری برای افراد تحت تعلیم» تعریف می‌کنند. برنامه درسی، محتوای رسمی و غیر رسمی است که باعث فرآیند آموزش‌های آشکار و پنهان می‌شود که به وسیله آن فراگیر تحت هدایت مدرسه دانش لازم را به دست می‌آورد (۳).

یکی از ارزش‌هایی که در برنامه درسی باید بیشتر مد نظر قرار گیرد، رعایت حقوق انسان‌های دیگر و حیوانات است. تمام مخلوقات خداوند نسبت به یکدیگر حقی دارند که باید رعایت شود. حیوانات خیلی پیش‌تر از انسان در روی کره خاکی زندگی کرده‌اند و چه در دوران زیست و چه بعد از مرگ با ایجاد منابع انرژی، شرایط را برای زیست مناسب و راحت

انسان روی کره زمین ایجاد نموده‌اند. حقوق حیوانات بسیار مهم بوده و بشر موظف است آن را رعایت کند. تدارک آب و خوراک مناسب و شرایط زیستی و روانی صحیح و لزوم دسترسی به بهداشت و درمان، از جمله مهم‌ترین حقوق حیوانات به شمار می‌روند که باید رعایت آن را به همه آموزش داد (۴).

در اسلام، حقوق تمامی موجودات مد نظر قرار گرفته و با توجه به این‌که در کشور ما قوانین اسلامی حاکم بر جامعه است، باید بر مبنای آن‌ها حقوق تمامی موجودات از دوران کودکی به دانش‌آموزان آموزش داده شود، ولی متأسفانه در کتاب‌های درسی، به خصوص در کتب ابتدایی، که اولین مقطع ضروری تحصیلات عمومی است، اشاره چندانی به حقوق حیوانات نشده است. حقوق حیوانات شامل تغذیه، درمان، بهداشت، مراقبت و نگهداری و... است. متخصصان و برنامه‌ریزان عرصه برنامه درسی باید به این نکته توجه داشته باشند که در تدوین کتاب‌های درسی به رعایت حقوق حیوانات دقت شود و آموزش‌های لازم در این زمینه که حیوانات صرفاً برای منافع انسان به دنیا نیامده‌اند، بلکه تمامی موجودات روی کره زمین حقوقی دارند، باید ارائه شود. در فرهنگ‌های مختلف، جایگاه حیوانات مقدس بوده و به حقوق حیوانات در ادیان مختلف، تأکید بسیار شده است (۵).

شناخت و آگاهی از حقوق موجودات و رعایت آن اعم از حقوق انسان و حیوان برای افراد امری بدیهی است. امروزه در تمامی جوامع ثابت شده است که فقط انسان‌ها از حقوق برخوردار نیستند، بلکه تمامی مخلوقات حقوقی دارند (۶). رعایت حقوق بشر و حقوق حیوانات باید در دوران ابتدایی که مرحله آغازین آموزش و پرورش و مرحله‌ای است که به بیان پیاژه «ذهن کودک مانند لوح سپیدی است و هر چه در این سنین آموزش داده شود، زمینه‌ای برای آموزش و تجارب آتی خواهد بود»، آموزش داده شود تا آن‌ها در زمینه رسیدگی، مراقبت و رعایت حقوق حیوانات تلاش کنند.

در کمال ناباوری حقوق حیوانات مورد بی‌مهری کتاب‌های درسی مقاطع ابتدایی واقع شده‌اند. در آزمایشگاه‌ها و کشتارگاه‌ها، حیوانات بسیاری مورد آزمایش و ستم واقع

شده‌اند. ما وظیفه داریم بخشی از حقوق حیوانات را احیا و از اعمال خشونت علیه آن‌ها خودداری کنیم (۷). در کشور ما، قوانین مرتبط با حقوق حیوانات متأسفانه اجرا نمی‌شود و سوءاستفاده از حیوانات و برخورد غیر انسانی با آن‌ها، بسیار دیده می‌شود و چنین مسائلی نیاز به فرهنگ‌سازی دارد و این فرهنگ‌سازی باید توسط آموزش و پرورش و برنامه‌های درسی در مدارس به خصوص مقطع ابتدایی صورت پذیرد.

در حوزه مباحث تئوریک در خصوص حقوق حیوانات نیز، آنچه اهمیت دارد، این است که از کدام رویکرد و منظر نسبت به این حقوق بنگریم و از کدام دریچه آن را ترسیم کنیم. به عبارت دیگر، گرچه پذیرش حقوق حیوانات نیازمند ارائه یک چارچوب نظری مقبول است، با این حال، نگاهی به رویکردهای رقیب یا بیگانه، هم در ترسیم الگوی مناسب و هم در میزان تأثیر و ترکیب این رویکردها تأثیر به سزایی دارد (۸). حفظ و حمایت از حقوق حیوانات از قدیم‌الایام همواره مورد توجه بوده است. آیات متعدد قرآن به صراحت بیان کرده‌اند که «حیوانات در برابر خداوند به خضوع برخاسته‌اند و بر آستان او سجده می‌کنند» (۹). این آیات توجه انسان‌های متفکر را به جهان شگفت‌انگیز حیواناتی جلب می‌کنند که منافع و برکات فراوانی برای بشر دارند و انسان را از آزار و اذیت آن‌ها منع کرده است. در نظام حقوقی اسلام، از یکسو بهره‌برداری و استفاده بهینه از حیوانات مورد شناسایی قرار گرفته و از سویی دیگر به رعایت حقوق حیوانات و دفاع از گونه‌های مختلف آنان سفارش شده است، به نحوی که آزار و اذیت و کشتن حیوانات عملی مذموم و مرتکبین مستوجب عذاب الهی‌اند. در مکتب توحیدی اسلام، اخلاق زیست محیطی، اخلاقی خدامحور است، زیرا برگرفته از جوانب دینی توحیدی است که در آن، خدامحور جهان، خالق و نگهدارنده آن است. بنابراین مراقبت از محیط زیست، مراقبت از چیزهایی است که متعلق به خداوند است. انبیا و ائمه (ع) همواره به رعایت حقوق حیوانات و داشتن رفتاری مناسب با آن‌ها تأکید کرده‌اند. حقوق حیوانات و عدالت نسبت به آن‌ها در سیره حضرت علی (ع) تا آنجا اهمیت دارد که حضرت در مقابل دریافت تمام هستی و اقلیم هفت‌گانه، حاضر به گرفتن

پوست جویی از دهان مورچه‌ای به ظلم و ناروا نیست. در تعلیم و آموزه‌های دینی با حرمت صید جانورانی که در حریم شهر مکه زندگی می‌کردند، مواجه هستیم که جلوه‌ای از حمایت و حفاظت از حقوق حیوانات است. طرفداران حقوق حیوانات معتقدند حیوانات دارای حقوق قانونی و اخلاقی معینی از جمله حق مصونیت از آزار و آسیب هستند، در حالی که اسلام قرن‌ها پیش با لطافت و دقت تمام به این مسأله مهم در قرآن کریم و سایر متون دینی توجه کرده است (۵).

نظام حقوقی کشور ما از فقه امامیه سرچشمه می‌گیرد و دکترین اسلامی و فقه امامیه برای ما عین حقوق است و در نبود قانون حمایت از حیوانات، این حقوق برای حیوانات در منابع معتبر اسلامی ثابت بوده و اصل بر بقای آن است. بنابراین در جایی که قانون، حکم خاص ندارد، این حقوق ثابت شده از منابع رسمی حقوق ایران است (۱۰).

در جهان غرب، برای نخستین‌بار پس از رنسانس همگام با صنعتی‌شدن جهان، در سال ۱۸۲۲ قانونی برای حمایت از حیوانات در پارلمان انگلستان به تصویب رسید که در سال ۱۹۱۱ تکمیل شد. این قانون چند بند را پیرامون بارکشی و ایجاد درگیری میان حیوانات، کشتن آن‌ها با مواد سمی، بریدن دم اسب، شکار گوزن در شب، مبارزه با بیماری حیوانات و بیهوشی قبل از ذبح شامل می‌شود. شایان ذکر است بعدها مشابه چنین قوانینی در کشورهایی همچون آلمان، آمریکا، اسپانیا، بلژیک و دانمارک تدوین و تصویب شد (۱۱). در راستای ضابطه‌مندکردن حقوق حیوانات، قانونگذاران کشور انگلستان در سال ۱۸۷۶، قوانینی در خصوص شرایط نگهداری و کار با حیوانات در مراکز تحقیقاتی به تصویب رساندند که بر اساس آن نه‌تنها مسائلی چون مکان نگهداری، تغذیه، تهویه و بهداشت محل نگهداری حیوانات، باید مطابق با استانداردها باشد، بلکه افرادی هم که در تحقیقات خود از حیوانات استفاده می‌کنند، باید گواهی‌نامه مخصوص داشته باشند. مهم‌ترین حقوق حیوانات با استناد به حداقل استانداردهای نگهداری آنان عبارت است از: «تدارک آب و خوراک مناسب و جایگاه و شرایط زیستی و روانی صحیح، دستیابی به بهداشت

و درمان آن‌ها، به خصوص با توجه به وجود بیماری‌های مشترک انسان و دام» (۱۲).

قوانین کشور نیز برآمده از اصول اسلامی است و اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط زیست را یک وظیفه همگانی می‌داند. به موجب این اصل فعالیت‌های اقتصادی و غیر آنکه با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است (اصل ۵۰، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بازنگری ۱۳۶۸ ش.). بی‌شک قانون شکار ۴ اسفند ۱۳۳۵ و قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ به انضمام اصلاحات بعدی، اولین قوانین مستقل و جامع در خصوص حفاظت از گونه‌های جانوری و حیات وحش در ایران به حساب می‌آیند (۱۰). مقررات حقوق کیفری ایران حفاظت از گونه‌های جانوری را در مواد ۶۷۹ و ۶۸۰ قانون مجازات اسلامی به طور خاص مورد توجه قرار داده و از توجه به حقوق حیوانات غافل نمانده است. ماده ۶۸۰ در خصوص شکار و صید، هر گونه اقدام غیر قانونی و بدون مجوز علیه حیواناتی که در خشکی زندگی می‌کنند، در قالب شکار و همچنین کلیه حیوانات آبی در قالب صید را جرم‌انگاری نموده و مجازات حبس و نقدی را برای مرتکب تعیین کرده است (۱۳).

اگرچه نظام حقوقی ایران در زمینه حمایت از حقوق حیوانات صرف نظر از پیوستن به کنوانسیون‌های بین‌المللی در قوانین خود نیز اقدامات در خور توجهی انجام داده است، ولی باز هم این اقدامات کافی به نظر نمی‌رسد (۱۰). با توجه به اهمیت یادگیری در اوایل دوران کودکی و حساسیت مقطع ابتدایی، پژوهش حاضر با هدف ارزیابی جایگاه مؤلفه‌های حقوق حیوانات در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی انجام شده است.

مواد و روش‌ها

این مطالعه کیفی از نوع تحلیل محتواست که در سال ۱۳۹۸ انجام شد. جامعه آماری، کتاب‌های درسی پایه‌های سوم تا ششم مقطع ابتدایی بودند. نمونه‌گیری به شیوه هدفمند با توجه به تناسب و هدف پژوهش صورت گرفت و

کتاب‌های درسی علوم، مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی انتخاب شدند. مفهوم «حقوق حیوانات» در قالب هفت مؤلفه (جدول ۱) بررسی شد. این مؤلفه‌ها بر مبنای مبانی نظری و پژوهشی و هدف پژوهش، استخراج و مورد بررسی قرار گرفتند. ابزار گردآوری داده‌ها چک‌لیست تهیه‌شده بر اساس ۷ مؤلفه حقوق حیوانات بود. چک‌لیست مذکور دارای دو بخش شامل مؤلفه‌های حقوق حیوانات در کتاب‌های درسی و فراوانی مؤلفه‌ها و شاخص‌های مذکور است. واحد تحلیل این پژوهش صفحه (متن، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصاویر) است. اعتبار چک‌لیست با استفاده از دیدگاه‌های صاحب‌نظران برنامه‌ریزی درسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز تعیین شد. برای تعیین پایایی ابزار از روش اجرای مجدد استفاده شد، بدین‌صورت که فرم نهایی تهیه‌شده هم‌زمان در اختیار تحلیلگر و متخصص محتوای دیگری قرار داده شد که چند واحد درسی از برخی کتاب‌ها را تحلیل کند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده ۰/۸۷ به دست آمد.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش آنتروپی شانون، برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که از طریق توزیع احتمال بیان می‌شود و به مدل جبرانی مشهور است، به شرح زیر استفاده شد.

مرحله اول: برای نرمال‌سازی داده‌های جدول ماتریس از فرمول زیر استفاده شد:

$$(P_{ij}) = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}}$$

مرحله دوم: برای محاسبه بار اطلاعاتی مربوط به هر کتاب درسی به همراه مؤلفه‌های حقوق حیوانات از فرمول زیر استفاده شد:

$$(j) = [1, 2, \dots, n] K = \frac{1}{l_n m} E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_{ij} \times l_n P_{ij}]$$

مرحله سوم: با استفاده از فرمول زیر ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی به طور جداگانه محاسبه شد و هر مؤلفه‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتر باشد، درجه اهمیت بالاتری دارد.

$$(W_j) = \frac{E_j}{\sum_{i=1}^n E_j}$$

ملاحظات اخلاقی

صداقت و امانداری در تمامی مراحل تحقیق رعایت شد.

یافته‌ها

همانطور که یافته‌های پژوهش (جدول ۲) نشان می‌دهد مجموع فراوانی مربوط به مؤلفه رفتار با حیوانات (شامل تصاویر، متون و پرسش‌ها) در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ۱۴ مورد بود. بیشترین فراوانی ۷ مورد در پایه چهارم (۵۰٪) بوده و در بین کتاب‌ها، کتاب علوم بیشترین فراوانی را داشت. ضرایب اهمیت به دست‌آمده از فراوانی مؤلفه‌های رفتار با حیوانات به ترتیب در کتاب هدیه‌های آسمانی ۰/۱۸۵، در کتاب علوم ۰/۰۷۹ و در کتاب مطالعات اجتماعی ۰/۰۳۵ بود. مجموع فراوانی مربوط به مؤلفه رسیدگی و مراقبت از حیوانات در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ۱۷ مورد بود. بیشترین میزان ۱۴ مورد در پایه چهارم (۸۲/۳۵ درصد) و کم‌ترین میزان صفر مورد در پایه پنجم بود. بیشترین فراوانی مؤلفه رسیدگی و مراقبت از حیوانات مربوط به کتاب علوم بود. ضرایب اهمیت به دست‌آمده از فراوانی در مؤلفه رسیدگی و مراقبت از حیوانات به ترتیب در کتاب علوم ۰/۱۷۰، در کتاب هدیه‌های آسمانی ۰/۰۷۴ و در کتاب مطالعات اجتماعی صفر بود.

مجموع فراوانی‌های مربوط به مؤلفه ارزش‌دادن به حیوانات در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ۳۴ مورد بوده، بیشترین میزان ۲۱ مورد در پایه چهارم (۶۱/۷۶ درصد) و کم‌ترین میزان ۲ مورد در پایه پنجم بود. در بین کتاب‌ها نیز کتاب علوم بیشترین فراوانی را داشت. ضرایب اهمیت فراوانی در مؤلفه ارزش‌دادن به حیوانات به ترتیب در کتاب هدیه‌های آسمانی ۰/۲۲۲، در کتاب مطالعات اجتماعی ۰/۱۹۸ و در کتاب علوم ۰/۱۵۹ بود.

مجموع فراوانی مربوط به مؤلفه تولید مثل و پرورش حیوانات در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ۲۶ مورد بوده، بیشترین میزان ۲۳ مورد در پایه چهارم (۸۸/۴۶ درصد) و کم‌ترین میزان ۱ مورد در پایه پنجم بود. در بین کتاب‌ها نیز کتاب علوم بیشترین فراوانی را داشت. ضرایب اهمیت به دست

آمده از فراوانی‌ها در مؤلفه تولید مثل و پرورش حیوانات به ترتیب در کتاب مطالعات اجتماعی ۰/۱۶۲، در کتاب علوم ۰/۱۴۹ و در کتاب هدیه‌های آسمانی ۰/۰۳۷ بود.

مجموع فراوانی‌های مربوط به مؤلفه نیازهای حیوانات در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ۴۱ مورد بوده، بیشترین میزان ۳۱ مورد در پایه چهارم (۷۵/۶۰ درصد) و کم‌ترین میزان ۵ مورد در پایه پنجم و ششم (۱۲/۱۹ درصد) بود. در بین کتاب‌ها نیز کتاب علوم بیشترین فراوانی را داشت. ضرایب اهمیت فراوانی‌ها در مؤلفه نیازهای حیوانات به ترتیب در کتاب مطالعات اجتماعی ۰/۲۵۳، در کتاب علوم ۰/۲۲۷ و در کتاب هدیه‌های آسمانی ۰/۱۲۵ بود.

مجموع فراوانی‌های مربوط به مؤلفه استفاده از حیوانات در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ۲۱ مورد بوده، بیشترین میزان توجه با ۱۴ مورد در پایه ششم (۶۶/۶۶ درصد) و کم‌ترین میزان توجه به مؤلفه استفاده از حیوانات با ۳ مورد در پایه پنجم (۱۴/۲۸ درصد) است. در بین کتاب‌ها نیز کتاب علوم بیشترین فراوانی را داشته است. ضرایب اهمیت فراوانی‌ها در مؤلفه استفاده از حیوانات به ترتیب در کتاب هدیه‌های آسمانی ۰/۲۹۷، در کتاب علوم ۰/۱۰۰ و در کتاب مطالعات اجتماعی ۰/۰۷۱ بود.

مجموع فراوانی‌های مربوط به مؤلفه آشنایی با حیوانات و جایگاه آن‌ها در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ۴۲ مورد بوده، بیشترین میزان ۱۹ مورد در پایه ششم (۴۵/۲۴ درصد) و کم‌ترین میزان ۸ مورد در پایه پنجم (۱۹/۰۴ درصد) بود. در بین کتاب‌ها نیز کتاب مطالعات اجتماعی بیشترین فراوانی را داشت. ضرایب اهمیت فراوانی‌ها در مؤلفه آشنایی با حیوانات و جایگاه آن‌ها، به ترتیب در کتاب مطالعات اجتماعی ۰/۳۷۹، در کتاب هدیه‌های آسمانی ۰/۱۶۲ و در کتاب علوم ۰/۱۴۷ بود. کتاب مطالعات اجتماعی بیشترین ضریب اهمیت را در مؤلفه آشنایی با حیوانات و جایگاه آن داشت.

بحث

در این تحقیق فراوانی و ضریب اهمیت ۷ مؤلفه رفتار با حیوانات، رسیدگی و مراقبت از حیوانات، ارزش‌دادن به

حیوانات، تولید مثل و پرورش حیوانات، نیازهای حیوانات، استفاده از حیوانات و آشنایی با حیوانات و جایگاه آن‌ها در کتاب‌های درسی مدارس مقطع ابتدایی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. نتایج مطالعه نشان داد که توجه به حقوق حیوانات در کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی به صورت کافی، یکسان دنبال نشده است. همچنین فراوانی مؤلفه «رفتار با حیوانات» کم‌تر از سایر مؤلفه‌ها دیده شد و مؤلفه آشنایی با حیوانات و جایگاه آن‌ها در کتاب‌های مطالعات اجتماعی بالاترین ضریب اهمیت و مؤلفه رسیدگی و مراقبت از حیوانات کم‌ترین ضریب اهمیت را داشت.

نتایج تحلیل محتوا، در زمینه میزان توجه به حقوق حیوانات نشان داد که کتاب‌های ابتدایی این مؤلفه‌ها را به گونه‌ای متوازن و بر اساس اصل مداومت سازماندهی محتوا پوشش نداده‌اند. بر اساس اصل مداومت باید مطالب به صورت متوازن تکرار شوند که این توازن در مورد مؤلفه رسیدگی و مراقبت از حیوانات در کتاب مطالعات اجتماعی به چشم نمی‌خورد. در مورد مؤلفه رفتار با حیوانات در پایه چهارم، ۷ مورد فراوانی و در پایه پنجم ۱ مورد فراوانی، با وجود بیشتر بودن توانایی درک و شناخت شاگردان در پایه‌های بالاتر، به چشم می‌خورد. در مورد مؤلفه رسیدگی و مراقبت از حیوانات در پایه چهارم، ۱۴ مورد فراوانی و در پایه پنجم متأسفانه هیچ‌گونه موردی به چشم نمی‌خورد. در مورد مؤلفه ارزش دادن به حیوانات در کتاب چهارم فراوانی بیشتری نسبت به کتاب‌های پنجم و ششم دیده می‌شود. برای مؤلفه تولید و پرورش حیوانات، متأسفانه وضعیت فراوانی خیلی ضعیف است، در پایه‌های چهارم ۲۳ مورد فراوانی و در پایه پنجم و ششم، تنها ۱ و ۲ مورد فراوانی وجود دارد. در مورد مؤلفه نیازهای حیوانات نیز در پایه چهارم ۳۱ مورد فراوانی و در پایه پنجم و ششم تنها ۵ مورد است. در مؤلفه استفاده از حیوانات فراوانی اندکی در پایه‌های بالاتر دیده شد، ولی همچنان توازن به چشم نمی‌خورد؛ در پایه‌های چهارم و پنجم، فراوانی این مؤلفه ۴ و ۳ مورد و در پایه ششم ۱۴ مورد است. در مورد مؤلفه آشنایی با حیوانات و جایگاه آن‌ها در پایه چهارم، ۱۵ مورد فراوانی و در پایه پنجم ۱۴ مورد و در پایه ششم ۱۹ مورد

فراوانی دیده می‌شود که این نیز برخلاف توازن در سازماندهی محتواست.

اگر در پایه‌های پایین‌تر به حقوق حیوانات توجه نشود، نباید انتظار داشت در پایه‌های بالاتر، مورد توجه قرار بگیرد و افراد در سنین بالا حقوق حیوانات را رعایت کنند و بدان احترام بگذارند. با توجه به موارد ذکرشده چنین به نظر می‌رسد که جهت‌گیری اصلی متون درسی در نظام آموزش و پرورش باید در راستای اهداف آرمانی باشد و پرورش انسان‌های خودشکופا و آگاه به حقوق تمامی موجودات اعم از انسان و حیوان را در دستور کار خود قرار دهد. نتایج تحقیقات مشابه نیز نشان‌دهنده بی‌توجهی به حقوق حیوانات و تنوع زیستی در سطوح بالاتر تحصیلی در کتاب‌های فارسی کشور است. همچنین نتایج پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهد که به مسائل محیط زیستی به ویژه حقوق حیوانات از منظر معلمان و متخصصان تربیتی در محتوای کتاب‌های درسی به طور کافی پرداخته نشده است (۱۴-۱۵).

با توجه به این‌که مبانی و مؤلفه‌های مختلفی از دیدگاه‌های مختلف در زمینه حقوق حیوانات وجود دارد، کنترل تمامی مؤلفه‌ها در تمام دیدگاه‌ها نسبت به حقوق حیوانات در این تحقیق مقدور نیست. در تعمیم نتایج حاصله به سایر کتب آموزشی، با توجه به این‌که جامعه آماری این پژوهش کتاب‌های علوم، مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم مقطع ابتدایی بودند، محدودیت وجود دارد. همچنین کاربرد صرف چک‌لیست برای جمع‌آوری اطلاعات و عدم استفاده از سایر روش‌ها مانند روایت‌پژوهی و مصاحبه از محدودیت‌های این مطالعه به شمار می‌آید. به همین دلیل، بررسی گسترده اهمیت و جایگاه مؤلفه‌های حقوق در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی و سایر مقاطع تحصیلی با بهره‌گیری از سایر روش‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود.

نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش بر فراوانی پایین و نامتوازن مؤلفه‌های حقوق حیوانات در کتاب‌های درسی مدارس مقطع ابتدایی دلالت

دارد. بنا بر یافته‌ها، بازنگری در کتاب‌های درسی مقاطع ابتدایی بخصوص پایه پنجم در رابطه با اهمیت دادن به حقوق حیوانات ضروری به نظر می‌رسد. در واقع می‌توان گفت که توجه به حقوق حیوانات در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی فراموش شده و انتشار مفاهیم مربوط به آن به گونه نظام‌مند صورت نگرفته است. استفاده از نتایج مطالعه در برنامه‌ریزی برای بازنگری کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی توصیه می‌شود.

تعارض منافع وجود وجود ندارد.

جدول ۱: مؤلفه‌های حقوق حیوانات

۱. رفتار با حیوانات.
۲. رسیدگی و مراقبت از حیوانات.
۳. ارزش دادن به حیوانات (نکشتن حیوانات و ارزش دادن به حیوانات).
۴. استفاده از حیوانات (استفاده‌های آزمایشگاهی و سایر موارد).
۵. تولید مثل و پرورش حیوانات (تولید مثل حیوانات).
۶. نیاز زیستی حیوانات (شناخت درد حیوانات، نیازهای طبیعی و زیستی حیوانات).
۷. آشنایی با جایگاه حیوانات.

جدول ۲: شاخص‌های توصیفی مؤلفه‌های حقوق حیوانات در کتاب‌های درسی

مؤلفه‌ها	کتاب	هدیه‌های آسمانی	مطالعات اجتماعی	علوم	مجموع
	پایه	فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی
مؤلفه «رفتار با حیوانات»	پایه چهارم	۱	۲	۴	۷
	پایه پنجم	۱	۰	۰	۱
	پایه ششم	۳	۰	۳	۶
	مجموع	۵	۲	۷	۱۴
مؤلفه «رسیدگی و مراقبت از حیوانات»	پایه چهارم	۲	۰	۱۲	۱۴
	پایه پنجم	۰	۰	۰	۰
	پایه ششم	۰	۰	۳	۳
	مجموع	۲	۰	۱۵	۱۷
مؤلفه «ارزش‌دادن به حیوانات»	پایه چهارم	۳	۵	۱۳	۲۱
	پایه پنجم	۲	۰	۰	۲
	پایه ششم	۱	۶	۴	۱۱
	مجموع	۶	۱۱	۱۷	۳۴
مؤلفه «تولید و پرورش حیوانات»	پایه چهارم	۱	۹	۱۳	۲۳
	پایه پنجم	۰	۰	۱	۱
	پایه ششم	۰	۰	۲	۲
	مجموع	۱	۹	۱۶	۲۶
مؤلفه «نیازهای حیوانات»	پایه چهارم	۴	۱۱	۱۶	۳۱
	پایه پنجم	۱	۳	۱	۵
	پایه ششم	۲	۰	۳	۵
	مجموع	۷	۱۴	۲۰	۴۱
مؤلفه «استفاده از حیوانات»	پایه چهارم	۲	۱	۱	۴
	پایه پنجم	۱	۰	۲	۳
	پایه ششم	۵	۳	۶	۱۴
	مجموع	۸	۴	۹	۲۱
مؤلفه «آشنایی با حیوانات و جایگاه آن‌ها»	پایه چهارم	۴	۲	۹	۱۵
	پایه پنجم	۳	۱	۴	۸
	پایه ششم	۱	۱۸	۰	۱۹
	مجموع	۸	۲۱	۱۳	۴۲

References

1. Fathi Vajargah K. Principles and basic concepts of curriculum. Tehran: Publisher Elm Ostadan. 2019. [Persian]
2. Shariatmadari A. Some basic topics in curriculum planning. Tehran: SAMT Publication. 2019. [Persian].
3. Maleki H. Curriculum Planning (Practice Guide). Tehran: Monadi Tarbiat Publication. 2017. [Persian].
4. Khoshyari Hajibaba R, Majdi A. The Protection of Animals by Iranian Law and International Documents. *Medical Law Journal*. 2013; 7 (26):171-192 URL:<http://ijmedicallaw.ir/article-1-167-fa.html>. [Persian].
5. Nasr D, Tajizadegan H. Animal Rights in Islam. 15th Iranian Veterinary Congress. 2009. [Persian].
6. Rose M, Grant E. Australia's ethical framework for animals used in research and teaching, Prince of Wales Clinical School. Sydney: University of NSW; 2011.
7. Kazemi A, Razmaraee N, Samadi Rad B. Animal experiments, Laboratory Animals Ltd. *Laboratory Animals* 2011, 41(4): 143-160.
8. Federation of Animal Science Societies (FASS). 3rd ed. Guide for the Care and Use of Agricultural Animals in Research and Teaching. Heathrow: Federation of Animal Science Societies (FASS); 2010. Available at: <http://www.fass.org/index.asp?autotry=true&ULnotkn=true>.
9. The Holy Quran. Noor: 41; Haj: 18; Nahl: 49.
10. Gharebaghi1 R, Vaez Mahdavi MR, Ghasemi H, Dibaei A, Heidary F. Animal rights in Islam Proc. Tokyo: 6th World Congress on Alternatives & Animal Use in the Life Sciences; 2007. [Persian].
11. Smith JA, Van Den Broek FAR, Canto Martorell J, Hackbarth H, Ruksenas O, Zeller W. Principles and practice in ethical review of animal experiments across Europe: Summary of the report of a FELASA working group on ethical evaluation of Guide for the Care and Use of Laboratory Animals (2010) Prepublication Draft Committee for the Update of the Guide for the Care and Use of Laboratory Animals Institute for Laboratory Animal Research Division on Earth and Life Studies the National Academies Press Washington. London: Laboratory Animals; 2007. Available at: <http://www.nap.edu>.
12. Gilmore A. The use of animals in research. *CAN MED ASSOC G* 2007; 1(8): 564-571.
13. Mobasher M, Aramesh K, Aldavoud SJ, Ashrafganjooei N, Divsalar K, Phillips CJC, et al.

Proposing a National Ethical Framework for Animal Research in Iran. *Iranian Journal of Public Health, a Supplementary Issue on Bioethics* 2008; 37(1): 39-46. [Persian]

14. Mobasher M, Mousavi F, Nakhaee N, Sheibani V. Study of ethical principles in research on experimental animals by qualitative method. *Journal of Ethics in Science and Technology* 2006, 1(1): 49-60. [Persian]

15. Dibaei Sh, Lahijanian A. Evaluation of secondary school curricula with an emphasis on environmental education topics. *Environmental Sciences Journal* 20, 6(3):184-177. [Persian]